

УДК 658.14

JEL Classification: G32

ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ КАПІТАЛУ ПІДПРИЄМСТВА ЯК ОБ'ЄКТУ УПРАВЛІННЯ

Чемчикаленко Р.А., к.е.н., доцент

Харківський інститут фінансів

Київського національного торговельно-економічного університету

Анотація. Статтю присвячено проблемі трактування сутності терміну «капітал» в процесі управління його структурою.

Метою дослідження є визначенні сутності капіталу в контексті управління його структурою.

Методами дослідження є методи аналізу, синтезу, наукової абстракції, логічного узагальнення, історичний метод та морфологічного аналізу.

Результатами дослідження є впорядкування генезису розвитку трактування сутності терміну «капітал» в залежності від панування певної економічної теорії; виявлення існування трьох принципових форм існування капіталу підприємства: грошової, матеріально-ціннісної та інтелектуально-людської; встановлення можливості трансформації відповідних форм існування капіталу одна в одну.

Визначено ситуаційність сприйняття сутності терміну «капітал» в залежності від об'єкту управління. Також визначено, що в процесі свого використання капітал проявляє всі ознаки не тільки економічного, але й, значною мірою, соціального та навіть демократичного феномена. Як головна економічна база створення й розвитку підприємства, капітал у процесі свого формування й подальшого функціонування забезпечує інтереси держави, власників і персоналу й характеризує загальну вартість засобів у грошовій, матеріальній і нематеріальній формах, які інвестуються у формування його активів й надалі приносять вигоду їх власнику. В свою чергу в умовах формування структури капіталу для ефективної роботи підприємства необхідно забезпечити співвідношення його складових у відповідності до ситуації на ринку та внутрішнього стану підприємства.

Дані наукові результати можуть бути застосовані як предмет для розроблення заходів з підвищення ефективності формування капіталу підприємства.

Ключові слова: капітал, підприємство, фінансові ресурси, фінансовий капітал, гроші, управління.

THE ESSENCE OF THE ENTERPRISE ECONOMIC CAPITAL AS AN OBJECT OF MANAGEMENT

Ruslan Chemchikalenko, PhD in Economics, Associate Professor

Kharkiv Institute of Finance

of Kyiv National University of Trade and Economics

Summary. The article is devoted to the problem of the essence of the term "capital" interpretation in the process of its structure management.

The purpose of the current research is to determine the nature of capital in the context of its structure management.

The methods of investigation are the methods of analysis, synthesis, science abstraction, logic colligation, the historical method and morphological analysis.

The results of the research are performed as regulation of the genesis of interpretation development of the essence of the term "capital", depending on the particular economic theory domination; detection of the existence of the three fundamental forms of existence of enterprise capital: financial, material and valuable, and intellectual and human as well; establishment the opportunity for transformation of appropriate forms of capital existence into each other.

The situational mode of perception of the essence of the term "capital", depending on the object of the management, is cleared up. Also it is determined, that in the process of its use, capital demonstrates all the peculiarities of not only economic, but also, to a large extent, of social and even democratic phenomenon. As the main economic base of creation and development of the company, the capital in the process of its formation and subsequent operation ensures the interests of the state, owners and staff, and characterizes the overall cost of funds in money, material and immaterial forms, which are invested in the formation of its assets and continue to bring benefits to their owner. In its turn, in conditions of the capital structure formation for the efficient operation of business, they should provide a ratio of its components in accordance with the market situation and internal situation within the company.

The results of the following research can be used as an issue for the development of means to improve the efficiency of the company's capital formation.

Keywords: capital, enterprise, financial recourses, financial capital, money, management.

Постановка проблеми. В умовах кризового стану вітчизняної економіки проблеми формування капіталу та забезпечення оптимізації його структури набувають особливого зна-

чення, оскільки для відновлення життєздатності та конкурентоспроможності суб'єктів господарювання протягом всього періоду їх функціонування умовах необхідно забезпечити відповідний обсяг та структуру капіталу як за джерелами його походження та часом залучення, так і за їх формою.

Оптимізація структури фінансових ресурсів здійснюється за допомогою адекватного управління ними в системі загального менеджменту. Кожному підприємству необхідно самостійно розробляти політику формування капіталу з урахуванням стратегії свого розвитку, напрямку й сили впливу оточуючого середовища.

У контексті викладеного уточнення теоретичних засад та обґрунтування практичних рекомендацій щодо удосконалення методичних підходів до оптимізації структури капіталу підприємства в сучасних умовах є важливим завданням наукових досліджень. В свою чергу динамізм, невизначеність, складність економічного середовища та процесів, що в ньому відбуваються, вимагають перегляду не лише методичних засад управління структурою капіталу підприємства, але й сутності та змісту капіталу як економічної категорії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема управління капіталом є абсолютно не новою. Ще в IV столітті до нашої ери давньогрецький мислитель – Аристотель – уперше дав спробу аналізу капіталу. Вагомий науковий внесок у дослідження питань, пов'язаних з управлінням капіталом підприємств, здійснили класики та неокласики світової економічної думки: Ф. Кене, А. Сміт, Д. Рікардо, Дж. С. Мілль, К. Маркс, Г. Беккер, а також провідні вітчизняні та зарубіжні вчені сучасності: І. Балабанов, Ю. Воробйов, Д. Ван Хорн і Д. Ваховач, П. Бурдьє, В. Ковальов, О. Любунь, Ф. Модільяні та М. Міллер, І. Яремко присвятили свої праці дослідженню фінансового капіталу; Е. Брукінг, О. Гапоненко, О. Грішнова, Л. Едвінсон і М. Мелоун, О. Кендюхов – інтелектуального; І. Бланк, А. Грязнова, М. Дороніна, С. Козьменко – фізичного та фінансового капіталів.

Невирішені складові загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість наукових публікацій як з приводу самої сутності досліджуваного терміну, так і механізму управління капіталом підприємства, до сих пір спірним питанням залишається сутність терміну «капітал» як об'єкту управління фінансового менеджменту. Невизначеність з природою досліджуваного терміну, викликана матеріальним, фінансовим чи інтелектуально-людським сприйняттям його сутності й обумовлює актуальність даного дослідження.

Мета статті полягає у визначенні сутності капіталу в контексті управління його структурою. Для визначення сутності капіталу необхідно розглянути теоретичні погляди різних науковців, виділити основні підходи та пояснити їх походження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перш за все необхідно відзначити, що сучасна наукова думка містить в достатній кількості публікацій об'єктом дослідження яких виступає ефективність формування структури капіталу підприємства. Більшість авторів розглядаючи відповідну проблематику звертають свою увагу на розподіл капіталу за джерелами його походження, дехто – звертає свою увагу ще й на оптимальність періоду чи інструментів залучення власних або ж позикових (залучених) коштів [1, 7-10]. У «Капіталі» К. Маркса згадується поділ, а відповідно й необхідність формування капіталу за такими складовими як авансований і витрачений, первісний капітал і прибуток, торговий і лихварський, постійний і змінний, основний і оборотний капітал. Проте практичні рекомендації щодо формування структури капіталу не за джерелами залучення, а за іншими класифікаційними ознаками розподілу капіталу практично відсутні, що зводить проблему управління структурою капіталу виключено в площину управління структурою фінансового капіталу підприємства. Такий стан справ значно знижує дієвість запропонованих на даний рекомендацій і, в свою чергу, призводить до необхідності перегляду таких базових категорій як «капітал», «структура капіталу», «класифікаційні ознаки поділу капіталу», «оптимальна структура капіталу», «методи управління капіталом» тощо.

При цьому головним, на нашу думку, є встановлення глибинної сутності терміну «капітал». Безпосередньо сам досліджуваний термін походить від латинського «capitalis», що означає «основний, головний». У найперших роботах економістів капітал розглядався як основне багатство, основне майно, проте з часом це первісне абстрактне та узагальнене поняття капіталу наповнювалось конкретним змістом, що відповідав панівній парадигмі економічного аналізу розвитку суспільства.

Так, ще Аристотель (IV ст. до н.е.), Авіценна (X-XI ст.), Фома Аквінський (XIII ст.) та інші давньогрецькі, давньоримські та середньовічні діячі давали спробу аналізу капіталу. В свою чергу перше глибоке дослідження категорії «капітал» належить фізіократам і його засновнику – Ф. Кене, який на відміну від представників школи меркантилізму в капіталі вбачав не конкретну грошову суму, а ті засоби виробництва, які власник може отримати за гроші. Саме матеріальна складова, на думку фізіократів, і складала основу розуміння сутності терміну «капітал». Також необхідно відзначити, що саме в дослідженнях Ф. Кене вперше запропоно-

вано поділ капіталу на основний і оборотний [2, с. 193].

Подальший розвиток і уточнення цієї категорії відбувалося в роботах класиків політичної економії А. Сміта, Ж. Сея, Дж. Мілля. Так, А. Сміт під капіталом розумів частину запасів продуктів, матеріалів і знарядь, від яких очікується отримання доходів [4, 6]. На думку ж Дж. Мілля капіталом є «обігові гроші вжиті з продуктивною метою» [3, с. 156]. В свою чергу Ж. Сей зазначав «не сама по собі дана матерія становить капітал, а вартість цієї матерії» [3, с. 156]. Таким чином, по-суті, класиками політичної економії було встановлено дві форми існування капіталу: матеріально-речову та ціннісну.

Найбільш ґрунтовно розглядав питання капіталу та проблеми управління ним К. Маркс. Капітал для Маркса був окремим випадком багатства і, на його думку, складався з носіїв вартості – товарів і грошей, включаючи зобов'язання до отримання і сплати, та виступав атрибутом людини, а саме підприємця. В своїй роботі «Капітал» К. Маркс зазначає, що «немає навіть потреби вдаватися до історії виникнення капіталу, щоб переконатися, що гроші є першою формою його прояву... Кожний новий капітал при своїй першій появі на сцені, тобто на товарному, робочому або грошовому ринку, завжди виступає у вигляді грошей» і сам же собі парирує «Не прибравшись у товарну форму, гроші не можуть стати капіталом... Капітал є гроші, капітал є товар» [3, с. 149-157]. Таким чином, заслуга К. Маркса полягає й у виділенні на ряду з матеріально-речовою, ще й грошової форми капіталу, яка на його думку є основною. В його ж роботі можна знайти й вартісний підхід до трактування сутності цього непростого терміну. Так вищевказаний автор зазначає, «вартість стає, таким чином, саморухомими грішми, і як така вона – капітал» [3, с. 149-157].

У подальших дослідженнях поширилося декілька ідей стосовно сутності капіталу як багатства, фінансових ресурсів, грошей тощо. Зокрема, як відзначає Т. Савельєва, значно розширила уявлення про сутність капіталу робота Г. Беккера «Людський капітал», згідно з якою ця категорія виражається запасом знань, навиків, мотивацій, що є у кожного працівника. Іншими словами, навик людини, освіта, знання перетворюються на ще один чинник виробництва і, відповідно, формування капіталу [2].

Важливою віхою в історії трактування капіталу є роботи французького соціолога П. Бурдьє, який піддав критиці прагнення К. Маркса звести трактування капіталу виключно в площину економічного простору, тобто як економічний капітал. На думку П. Бурдьє, людина живе одночасно в декількох соціальних просторах – культурному, науковому, економічному, політичному, а тому існування капіталу можливе зразу в декількох формах одночасно (культурного, соціального, символічного та економічного капіталу) з можливістю конвертації одного капіталу в інший [2, с. 193].

Узагальнюючи науковий доробок в галузі трактування сутності терміну «капітал» сучасні науковці єдині в існуванні багатовекторності цього поняття, проте по різному їх групують та досліджують.

Так О. Чорна та О. Мацнева зводять всі існуючі теорії капіталу до семи основних [4]: 1) грошової теорії меркантилістів, представники якої ототожнювали термін «капітал» з термінами «гроші», «багатство», «аванси»; 2) натуралістичної теорії класичної школи політекономії, що представляє капітал як вкладення у виробництво, частину матеріальних запасів або частину багатства країни, тобто є матеріально-речовинним трактуванням капіталу; 3) теорії К. Маркса, згідно з якою категорію капітал трактують як вартість, що приносить додану вартість; 4) теорії всеосяжного капіталу І. Фішера, згідно з якою під капіталом розуміють все те, що здатне протягом певного часу приносити дохід; 5) теорії фінансового капіталу монетаристів, яка абсолютизує роль фінансової сфери в економіці та відповідно головну роль віддає фінансовому (грошовому) капіталу; 6) теорії людського капіталу, прихильники якої вважають людину, її знання, навички, уміння, талант, здібності та інші обдарування найважливішим фактором економічного успіху будь-якого підприємства чи країни; 7) теорії інтелектуального капіталу, відповідно до якої капітал – права користування, торгові марки, патенти, ліцензії, ноу-хау тощо.

Проте можна піддати сумніву доцільність виділення такої кількості, на думку вищевказаних авторів, принципово відмінних теорій. Деякі погляди на природу капіталу в різних теоріях мають багато подібних рис. Так досить схожими є погляди меркантилістів та монетаристів, в основі яких все ж таки покладені гроші як основа формування капіталу. Схожі між собою в деяких аспектах й думки К. Маркса та І. Фішера, оскільки ще в «Капіталі» К. Маркс багато розмірковує над тим, що капіталом є лише вартість, яка приносить нову вартість (підтвердженням чому є його формула «Г–Т–Г'»). В свою чергу теорія інтелектуального капіталу запозичила дещо від матеріалістичної теорії політекономів та теорії людського капіталу.

У роботі О. Лебідь виокремлено лише три основні підходи до визначення сутності капіталу підприємства: 1) вартісний, при якому капітал розкривають через категорію вартості (на нашу думку, його ще можна назвати матеріально-речовинним, оскільки термін «вартість»

найбільш підходить до цієї категорії); 2) ціннісний, при якому капітал визначають через категорію цінності, блага або ресурсу; 3) безпредметний – капіталом вважається все, що здатне приносити дохід.

Досить цікавим є підхід, запропонований О. Лебідь, яка намагалась дослідити дане питання ще й з позиції системного та кібернетичного підходів. На її думку капітал підприємства як об'єкт управління є матеріально-абстрактною, динамічною, відкритою, складною, ймовірнісною і нелінійною системою, найважливішими компонентами якої виступають елементи, структура та організація [5, с. 5-7].

В свою чергу такі автори як О. Полінкевич та О. Панькевич виділяють наступні три на їх думку еволюційні підходи до визначення сутності поняття «капітал»: 1) капітал як грошовий ресурс; 2) капітал як матеріально-речовинний ресурс; 3) капітал як виробничі відносини [6].

Практичні ж рекомендації стосовно управління процесом формування структури капіталу підприємства, викладені в роботах Семенова А. Г., Ярошевської О. В. [7], Мельник В. М., Котьякалової І. В. [8], Шиндирук І. П. [9], Щепіної Т. Г. та Люлько У. В. [10] хоча й містять рекомендації щодо оптимізації структури капіталу, проте враховують лише фінансову його основу при цьому оперуючи співвідношенням лише власного та позикового капіталу, тоді як результати даного дослідження свідчать про існування щонайменше ще й матеріальної та інтелектуально-людської складових капіталу.

Висновок. Таким чином, можна констатувати наступне: капітал – категорія неоднозначна й аналіз її виключно з фінансової точки зору, та особливостей отримання доходу неприйнятний. В процесі свого використання капітал проявляє всі ознаки не тільки економічного, але й, значною мірою, соціального та навіть демократичного феномена. Як головна економічна база створення й розвитку підприємства, капітал у процесі свого формування й подальшого функціонування забезпечує інтереси держави, власників і персоналу й характеризує загальну вартість засобів у грошовій, матеріальній і нематеріальній формах, які інвестуються у формування його активів й надалі приносять вигоду їх власнику.

Перелік посилань

1. Висоцька І. Б. Оптимізація структури капіталу підприємства з метою підвищення його фінансової безпеки / І. Б. Висоцька // Науковий вісник НЛТУ України. – 2013. – Вип. 23.1. – с. 224-230.
2. Савельєва Т. М. Напрямки удосконалення управління капіталом підприємства / Т. М. Савельєва // Економіка будівництва і міського господарства. – 2014. – Том 10, № 3. – С. 191-196.
3. Маркс К. Капітал. Критика політичної економії / Переклад І.І. Степанова-Скворцова. – Том перший. Книга I: Процес виробництва капіталу. – Державне видавництво політичної літератури УРСР, 1952. – 790 с.
4. Чорна О.М., Мацнева О.О. Економічний зміст та проблематика управління капіталом підприємства реального сектору економіки в Україні / О. М. Чорна, О. О. Мацнева // Науковий вісник: Фінанси, банки, інвестиції. – 2013. – №2. – С. 48-56.
5. Лебідь О.В. Управління капіталом підприємства на основі узгодженості його складових: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: 08.00.04 – економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності) / О. В. Лебідь. – Харків, 2009. – 18 с.
6. Полінкевич О. М. Суть понять «капітал» та «оптимальна структура капіталу підприємств» в економічній науці / О. М. Полінкевич, О. М. Панькевич // Економічні науки. Серія «Економічна теорія та економічна історія». Збірник наукових праць. Луцький НТУ. – 2014. – Випуск 11 (44). – С. 143-152.
7. Семенов А. Г. Оптимізація структури капіталу підприємства за критерієм максимізації його рентабельності / А. Г. Семенов, О. В. Ярошевська // Серія: Економіка та підприємництво. – 2014. – № 5 (80). – С. 117-128.
8. Мельник В. М. Концептуальні напрямки оптимізації структури капіталу / В. М. Мельник, І. В. Котьякалова // Наукові праці НДФІ. – 2010. – № 1 (50). – С. 121-130.
9. Шиндирук І. П. Економіко-математичне моделювання та оптимізація структури капіталу підприємств / І. П. Шиндирук // Фінанси України. – 2012. – №2. – С. 111-118.
10. Щепіна Т. Г. Особливості ефективного формування і використання капіталу підприємства / Т. Г. Щепіна, У. В. Люлько // Проблеми підвищення ефективності інфраструктури. – 2015. – №40. – С. 91-95.

Стаття надійшла: 20.05.2016 р.

Рецензент: д.е.н., проф. Дмитрієв І.А.